

بررسی رابطه عوامل کالبدی با حس رضایت و تعلق کاربران به سرای سالمندان (نمونه موردی: شهر اردبیل)

سالمه قربانی^۱، مرضیه شاهرودی کلور^۲، حجت‌الله رشید کلور^{۳*}

۱- دانش‌آموخته کارشناسی ارشد معماری، دانشکده فنی و مهندسی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران.

saleme.ghorbani@student.uma.ac.ir

۲- دکتری معماری، گروه معماری و شهرسازی، دانشگاه ملی مهارت، تهران، ایران.

M.shahroudi.k@gmail.com

۳- دانشیار گروه معماری، دانشکده فنی و مهندسی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران. (نویسنده مسئول)

h_rashid@uma.ac.ir

تاریخ پذیرش: [۱۴۰۳/۶/۱۲]

تاریخ دریافت: [۱۴۰۳/۳/۶]

چکیده

سالمندی، دوران برخورد با محدودیت‌های جسمی و روانی خاص است و توجه به نیازهای روحی، در کنار نیازهای کالبدی، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. افزایش روزافزون جمعیت سالمندان و تغییرات شیوه زندگی فردی و خانوادگی، باعث افزایش تعداد مؤسسات نگهداری سالمندان شده است؛ اما از لحاظ روانی، این نوع خانه‌ها در نظر سالمندان، سمبل انزوا و تمایل جامعه به طرد آن‌ها تلقی می‌شود؛ بنابراین، آنچه مستلزم توجه است، خلق فضایی است که ضمن حمایت فیزیکی، مادی و عاطفی، با شرایط سنی و بحران‌هایی که منجر به محدودیت و جدایی سالمندان از جامعه عمومی گشته، مطابقت داشته باشد. این مطالعه بر آن است تا راهکارهایی جهت ارتقای سطح رضایتمندی و افزایش حس تعلق سالمندان به محیط سرای سالمندان ارائه دهد. برای این منظور، پس از بررسی متون موجود و طراحی پرسشنامه‌ای ترکیبی از نمونه‌های استاندارد رضایت از زندگی و حس تعلق و محقق ساخت مربوط به عوامل کالبدی، به سنجش نظرات ۱۲۳ نفر از سالمندان ساکن در مجموعه سرای سالمندان شهر اردبیل، پرداخته شد. داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS v.24 تحلیل شدند. نتیجه آزمون همبستگی نشان می‌دهد که میان عوامل محیطی-کالبدی و رضایتمندی و احساس تعلق سالمندان، ارتباط مثبتی وجود دارد. همچنین، نتیجه آزمون رگرسیون نیز نشان می‌دهد که از میان عوامل محیطی-کالبدی، سرزندگی محیطی بیشترین تأثیر را در تأمین رضایتمندی و احساس تعلق آنان داشته و پس از آن، فضای سبز و نور مناسب، جذابیت بصری، قابلیت محیطی و آزادی عمل دارای تأثیر مثبت می‌باشند. نتایج هم‌چنین نشان می‌دهد که با افزایش سن، میزان رضایتمندی و احساس تعلق سالمندان، کاهش می‌یابد.

واژگان کلیدی: رضایتمندی، حس تعلق، سالمندان، سرای سالمندان.

۱- مقدمه

امروزه پدیده سالمندی با همه ابعاد روانی، اجتماعی، فرهنگی، اعتقادی و اقتصادی ازجمله مسائل جدی و چالش‌زا برای خانواده‌ها به‌طور اخص و برای جامعه به‌طور اعم، در کشورهای در حال توسعه و توسعه‌یافته شده است (رضایی و منوچهری، ۱۳۸۷). جمعیت سالمند بالای ۶۰ سال در ایران، مطابق گزارش مرکز آمار ایران در سال ۱۳۹۰، تقریباً ۴ درصد از کل جمعیت کشور را تشکیل می‌دهند (ضرغامی، شرقی و الفت، ۱۳۹۴) که به گزارش مرکز اطلاعات سازمان ملل متحد در تهران، تعداد سالمندان ایران در سال ۲۰۵۰ به ۲۶ میلیون و ۳۹۳ هزار نفر یعنی ۲۶ درصد از کل جمعیت خواهد رسید (ریاحی، ۱۳۸۷). افزایش روزافزون جمعیت سالمندان از یک طرف و تغییرات اجتماعی-اقتصادی، شیوه زندگی فردی و خانوادگی از طرف دیگر، باعث افزایش تعداد مؤسسات نگهداری سالمندان شده است. متأسفانه از لحاظ روانی، این نوع خانه‌ها در نظر سالمندان، سمبل انزوا و نمونه گویای تمایل جامعه به طرد آن‌ها (شبیه تمایلی که جامعه برای طرد بیماران دارد) تلقی شده و کیفیت زندگی افراد در این محیط‌ها، نامناسب به نظر می‌رسد. افزایش جمعیت سالمندان یک جامعه، مستلزم افزایش امکانات رفاهی و اجتماعی و متناسب‌تر شدن محیط زندگی این قشر از جامعه با نیازهای آن‌هاست (منصورحسینی و جوان‌فروزنده، ۱۳۹۷).

مفهوم کیفیت زندگی، یک شاخص اساسی سلامت محسوب می‌شود و از آنجا که ابعاد متعددی مانند جنبه‌های فیزیولوژیکی، عملکردی و وجودی فرد را در بر می‌گیرد، توجه به آن از اهمیت خاصی برخوردار است (مختاری و قاسمی، ۱۳۸۹). یکی از شاخص‌های مهم و مشترک سنجش سلامت روان و کیفیت زندگی در دوران سالمندی، رضایت‌مندی است (تقرب، تقربی، شریفی و سوکی، ۱۳۸۹) که به معنای داشتن احساسات مثبت و خوشایند، نسبت به زندگی است و منجر به انعطاف‌پذیری در مواجهه با شرایط مختلف، تعدیل هیجانات، کنترل احساسات و به دست آوردن قدرت حل مسئله می‌شود (جمال‌زاده و گلزاری، ۱۳۹۳).

نتایج پژوهش‌های انجام‌شده نشان می‌دهد که با تقویت رضایت‌مندی سالمندان، می‌توان جوانب مثبت و خوشایند زندگی در دوران سالمندی را افزایش داد. بسیاری از عوامل پیش‌بینی‌کننده سلامت و عملکرد بهتر سالمندان که جنبه اجتماعی، روان‌شناختی و رفتاری داشته، بالقوه قابل تغییر و متأثر از عواملی نظیر تعاملات اجتماعی، فعالیت‌های فیزیکی و نگرش‌های مثبت، مانند حمایت عاطفی-اجتماعی است (فردی‌نژاد و احدی، ۱۳۹۲). برخورداری از حمایت‌های این‌چنینی، احساس امنیت فرد را از پذیرش در گروه یا محیط بالا می‌برد. مفهومی که در ادبیات روان‌شناختی، از آن به احساس تعلق یاد می‌شود.

احساس تعلق، عنصری مهم در توسعه و حفظ ارتباط شخص با دیگران است و به رفاه و ارتقای کیفیت زندگی وی، کمک می‌کند. کمبود تعلق خاطر، می‌تواند منجر به بسیاری از مشکلات جسمی و روانی، مانند اختلالات اشتها، احساس تنهایی، اضطراب، افسردگی، اعتمادبه‌نفس پایین و ... شود (Smith, 2011). هم‌چنین، تعلق به یک مکان یا گروه، به افراد، هدف، احساس معناداری و ارزش می‌بخشد (Anant, 1966) که با توجه به نگرش پیش‌فرض منفی نسبت به محیط‌های سرای سالمندان در ذهن این افراد، حس تعلق آنان به مکان، می‌تواند راهبردی در جهت بهبود کیفیت زندگی و رضایت‌مندی آنان در چنین فضاهایی باشد. در تفکیک ابعاد مختلف تشکیل‌دهنده حس تعلق، با توجه به آنچه در ادبیات محققین این حوزه آمده است، ابعاد متفاوتی از محیط فیزیکی و معماری گرفته تا عوامل روان‌شناسانه شخصی و اجتماعی، در ایجاد حس تعلق به مکان سهیم می‌باشند؛ بنابراین، محیطی که سالمندان در آن زندگی می‌کنند، بعد بسیار مهمی از کیفیت زندگی، راحتی و سلامت روانی آن‌ها را تشکیل می‌دهد (مختاری و قاسمی، ۱۳۸۹).

با توجه به اهمیت پررنگ حس تعلق به مکان در راستای ارتقا کیفی فضا، دستیابی به این فاکتور بخشی از هدف اصلی هر طراحی می‌تواند باشد. از این‌رو، پژوهش حاضر، در پی یافتن چگونگی تأثیرگذاری عوامل کالبدی-محیطی، به‌عنوان ابزار قابل کنترل در دست طراح و معمار، برافزایش میزان رضایت‌مندی سالمندان از مراکز نگهداری آنان و ارتقای سطح احساس تعلق آنان به این مکان‌ها بوده است تا حضور سالمندان در این مراکز، توأم با احساس راحتی و امنیت باشد.

۲- مرور مبانی نظری و پیشینه

مفهوم رضایتمندی از زندگی، به معنی تصور ذهنی از رفاه انسان است که فرد با داشتن چنین تصویری می‌تواند با موقعیت‌های گوناگون زندگی، سازگاری موفقیت‌آمیزی داشته باشد (جمال‌زاده و گلزاری، ۱۳۹۳). رضایت از زندگی، دربرگیرنده موضوعاتی همچون دیدگاه فرد در مورد وضعیت خود در مقایسه با دوران جوانی، وضعیت وی در مقایسه با سایر افراد، کارهای گذشته و حال، برنامه‌ریزی برای آینده و دستیابی به خواسته‌ها است. رضایت از زندگی ارزیابی فرد را از جنبه‌های گوناگون زندگی‌اش توصیف می‌کند. به بیان دیگر می‌توان گفت رضایت از زندگی، بازتاب توازن میان آرزوهای شخص و وضعیت کنونی اوست (نصیری و جوکار، ۱۳۸۷). بی‌شاپ، مارتین و پون^۱ (۲۰۰۶)، این‌گونه بیان می‌کنند که رضایت از زندگی در سالمندان می‌تواند به‌وسیله دسترسی‌های فردی به منابع کلیدی و مهم زندگی آن‌ها ایجاد شود و این منابع را همان منابع مادی، اجتماعی یا ویژگی‌های شخصی که سالمندان به آن متعلق هستند، تعریف کرده که می‌تواند به‌عنوان منابع اصلی در پیشبرد و حفظ بهزیستی افراد معرفی شود زیرا این منابع می‌توانند به آن‌ها در رسیدن به اهداف شخصی‌شان و برآورده کردن نیازهای اساسی جسمی و روان‌شناختی کمک کنند.

مطالعات نشان می‌دهد عوامل محیطی نظیر آسایش، دسترسی به خدمات، امکانات و ... از عوامل مؤثر در ایجاد رضایتمندی از مکان می‌باشند (Regnier & Pynoos, 1987)؛ بنابراین می‌توان گفت، اگر نیازها و توقعات انسان در مکان، برآورده گردد، احساس رضایتمندی از مکان در افراد ایجاد شده و در نتیجه احتمال تقویت رابطه عاطفی با مکان افزایش می‌یابد (Cohen & Shinar, 1985).

احساس تعلق، به‌عنوان یکی از مفاهیم هرم سلسله مراتبی نیازهای انسانی مازلو توصیف می‌شود. مازلو این تئوری را مطرح کرد که تعلق، یکی از نیازهای اساسی بشر است که برای بهزیستی روان‌شناختی و خودشکوفایی، ضروری است (Smith, 2011) و در جایگاه سوم در هرم او، جای می‌گیرد. در این مرحله – پس از برآورده شدن نیازهای فیزیولوژیکی و امنیت – فرد با جستجوی جایگاه و مکان خود در گروه یا محیط، تلاش می‌کند تا به این هدف دست یابد (Anant, 1967, 1969)؛ بنابراین، مازلو معتقد است احساس تعلق، یک احساس ذهنی ناشی از بودن به‌عنوان بخشی از یک سیستم اجتماعی است؛ هرچه فرد نیازهای خود را در یک گروه یا سیستم، بیشتر تأمین کند، بیشتر احساس تعلق می‌کند.

تحقیقات اولیه، حس تعلق را به‌عنوان شناخت و پذیرش شخص توسط اعضای دیگر در یک گروه توصیف کرده است (Anant, 1966, 1967, 1969). اخیراً، تحقیقات، حس تعلق را از دیدگاه‌های مختلف بررسی می‌کنند. از منظر فیزیکی، تعلق به مالکیت نسبت به اشیاء، اشخاص یا مکان‌ها اشاره دارد؛ در حالی که از منظر معنوی، احساس تعلق، به یک رابطه متافیزیکی با مکان اطلاق می‌شود. از دیدگاه جامعه‌شناختی، تعلق، به عضویت یک شخص در یک سیستم یا گروه اشاره دارد. از دیدگاه روان‌شناختی، تعلق یک احساس عاطفی یا ارزیابی درونی یا ادراک است (Hagerty, Lynch-Sauer, Patusky, Bouwsema & Collier, 1992). به طور خلاصه، احساس تعلق، تجربه درگیری در یک محیط (طبیعی، فیزیکی، اجتماعی یا فرهنگی) است، به‌گونه‌ای که فرد احساس می‌کند که بخشی جدایی‌ناپذیر از آن محیط است. مردم می‌توانند بخشی از محیط‌ها و جوامع مختلف باشند و احساس کنند متعلق به آن‌ها هستند (McLaren, 2006). در این سطح، فرد نه تنها از نام و نمادهای مکان آگاه است، بلکه با مکان احساس بودن و تقدیر مشترک داشتن نیز دارد. در این حالت نمادهای مکان، محترم و آنچه برای مکان رخ می‌دهد برای فرد نیز مهم است (کاردار و سعیدی، ۱۴۰۱).

جامعه‌ای که مکان‌هایی متناسب با نیازهای کلیه اعضای خود مانند معلولین، کودکان، سالمندان و ... را در خود جای داده باشد، احساس تعلق را تقویت می‌کند (Smith, 2011). حس تعلق به مکان در سطح بالاتری از حس مکان قرار دارد؛ طوری که در هر موقعیت و فضا به‌منظور بهره‌مندی و تداوم حضور انسان در مکان نقش تعیین‌کننده‌ای ایفا می‌نماید. در روان‌شناسی، تعلق مکانی به رابطه شناختی فرد با محیط اطلاق می‌شود و از نظر هویتی، رابطه تعلق و هویتی فرد به محیطی است که در آن زندگی می‌کند

¹ Bishop, Martin & Poon

(فلاح، ۱۳۸۵). شناخت و ادراک فرد از مکان، از شروط اولیه برای ایجاد حس تعلق به مکان است (قشقایی، موحد و محمدزاده، ۱۳۹۵). به عبارت دیگر، حس تعلق، موجب تبدیل یک فضا به مکانی با خصوصیات حسی و رفتاری ویژه برای افراد خاص می‌شود (کشاوری و جلالیان، ۱۳۹۸) و احساس راحتی و امنیت آنان را از حضور در محیط تأمین می‌کند. بدین منظور، محیط و ویژگی‌های متمایزکننده آن، نظیر عوامل کالبدی و ساختارهای معنایی محیط، در ایجاد تعلق مکانی بسیار تأثیرگذار است (Cross, 2001; Norberg-Schulz, 1997; Steele, 1981). چراکه عناصر کالبدی محیط، با همسازی فعالیت‌ها از طریق تأمین و قابلیت انجام آن‌و با ارضای نیازهای فردی در درجه اول و نیازهای اجتماعی ناشی از فعالیت‌های گروهی در درجه بعد-امکان ایجاد حس تعلق در مکان را فراهم می‌کند (قشقایی و همکاران، ۱۳۹۵).

جدول ۱- نظریه‌های ارائه شده در رابطه با حس تعلق و دل‌بستگی به مکان

نظریه پرداز	نظریه
Relph (1976)	حس تعلق پیوندی محکم و عاملی تأثیرگذار میان مردم و مکان و اجزای تشکیل‌دهنده آن است که این پیوند به صورت مثبت بوده و سبب گسترش ارتباط و تعامل فرد با محیط می‌گردد و با گذر زمان عمق بیشتری می‌یابد.
Shamai (1991)	ارتباط عاطفی پیچیده فرد با مکان به گونه‌ای که مکان برای او معنا یافته و محور فردیت است و تجارب جمعی و هویت فرد در ترکیب با معانی و نمادها به مکان شخصیت می‌دهد. وی در این حالت بر منحصر به فرد بودن مکان و تفاوت آن با دیگر مکان‌ها تأکید کرده است.
Altman & LoW (1992)	ارتباطی نمادین که توسط مردم از طریق الحاق معانی مشترک فرهنگی، احساسی و عاطفی به یک مکان خاص و یا قطعه‌ای از زمین ایجاد می‌شود و مبنایی برای ادراک و ارتباط افراد و گروه‌ها با محیط را فراهم می‌کند.
Riley (1992)	برخاسته از خاطرات دوران رشد و ارتباطاتی است که در یک مکان اتفاق می‌افتد نه فقط مکان صرف.
Bonaiuto, Aiello, Perugini, Bonnes & Ercolani (1999)	تعلق مکانی را وابستگی عاطفی با مکان خاص و تبدیل فرد به عنوان بخشی از هویت مکان تعریف می‌کند و می‌گوید که این امر در چارچوب فرآیند اجتماعی و روان‌شناختی بین فرد و مکان پدید می‌آید و نتیجه‌اش احساس علاقه نسبت به مکان است.
Scannell & Gifford (2010)	تعلق مکانی دارای سه بعد فرد، فرآیند و مکان است. حس تعلق به صورت پیوندهای عاطفی در ابعاد مذکور رخ می‌دهد.

با توجه به افزایش جمعیت سالمند و ضرورت توجه به رضایتمندی و بهبود کیفیت زندگی سالمندی مطالعاتی انجام پذیرفته است. وحدانی‌نیا، گشتاسبی، منتظری و مفتون (۱۳۸۴) به بررسی کیفیت زندگی مرتبط با سلامتی در سالمندی پرداختند. نمونه مورد مطالعه به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای تصادفی در سطح مناطق ۲۲ گانه شهر تهران انتخاب گردید. یافته‌های مطالعه نشان‌دهنده آن است که کیفیت زندگی مرتبط با سلامتی سالمندان، به وضعیت سلامتی و متغیرهای جمعیتی وابسته است. در پژوهشی دیگر با عنوان بررسی و مقایسه اختلالات روانی سالمندان ساکن در خانه و سالمندان ساکن در سرای سالمندان در شهر تهران که با روش پیمایشی انجام گرفت، تحلیل‌های آماری انجام شده، نشان داد که بین وضعیت عاطفی و روانی سالمندان ساکن در خانه و سالمندان ساکن در سرای سالمندان در هر دو گروه زن و مرد، تفاوت معنی‌داری وجود دارد (رضایی و منوچهری، ۱۳۸۷). نتایج پژوهش حسام‌زاده، سیدمداح، محمدی شاه‌بلاغی، فلاحی و رهگذر (۱۳۸۸) که طی مقاله‌ای مقطعی به مقایسه کیفیت زندگی سالمندان مقیم خانواده با سالمندان مقیم سرای سالمندان (خصوصی-دولتی) تهران پرداختند، نشان داد سالمندان مقیم خانواده دارای کیفیت زندگی و عملکرد اجتماعی بهتری نسبت به دو گروه دیگر بودند. پژوهشی به روش علمی-مقایسه‌ای با عنوان «مقایسه کیفیت زندگی و سلامت روان در سالمندان ساکن/ غیر ساکن سرای سالمندان شهر شیراز» انجام شده است. یافته‌های پژوهش حاکی از تفاوت معنی‌دار بین کیفیت زندگی، سلامت روان و کلیه خرده مقیاس‌های این دو متغیر و در همه موارد، برتری با سالمندان ساکن در خانه بود. علاوه بر آن،

شواهد حاکی از آن است که متغیرهای جمعیت شناختی می‌تواند بر اثر محل سکونت نقش تعدیل‌کننده داشته باشند. هرچند میزان این تعدیل‌کنندگی چندان قابل ملاحظه نیست (مختاری و قاسمی، ۱۳۸۹).

در مطالعه براتی، فتحی، سلطانیان و معینی (۱۳۹۱) گزارش شده است که شرایط حاکم بر زندگی سالمندان تنها و ساکن در خانه سالمندان می‌تواند روی نمره حیطه بهداشت روان تأثیرگذار باشد؛ زیرا یکی از عوامل اجتماعی تأثیرگذار بر کیفیت زندگی افراد، حمایت‌ها و شبکه‌های اجتماعی است که افراد با آن تعامل دارند، به طوری که عدم حضور این عامل در سالمندان همسر فوت‌شده یا سالمندانی که تنها زندگی می‌کنند، می‌تواند بر سلامت آن‌ها تأثیر سوء بگذارد. ضرغامی و همکاران (۱۳۹۴)، آموزش‌پذیری، تجمع‌پذیری، سهولت دسترسی، قابلیت پیاده‌روی و ورزش و همانندی با خانه را عوامل مؤثر در افزایش رضایتمندی و کیفیت زندگی سالمندان معرفی می‌کنند. منصور حسینی و جوان‌فروزنده (۱۳۹۷)، با بررسی نقش مؤلفه‌های کالبدی-معنایی مکان‌های عمومی مجتمع‌های مسکونی، به دنبال ارائه راهبردهایی برای افزایش حضورپذیری سالمندان بوده‌اند. نتایج پژوهش آنان نشان می‌دهد که آسایش محیطی، ایمنی و امنیت فضایی و خوانایی محیط، بیشترین تأثیر را بر حضورپذیری سالمندان در مکان‌های عمومی مجتمع‌های مسکونی دارند. مطابق پژوهش ذکری و جمالزاده (۱۳۹۷)، احساس تعلق شامل عوامل ادراکی - شناختی، اجتماعی و محیطی - کالبدی است که بعد کالبدی از نظر سالمندان ساکن در خانه‌های سالمندان اهمیت بالایی دارد. حسین یزدی و فیاض (۱۳۹۸) در مطالعه عملکرد روزمره زنان سالمند، اجتماعی‌سازی و مشارکت در فعالیت‌های جمعی را عامل مهم و اصلی در احساس تعلق زنان سالمند معرفی کرده‌اند. آنان در پژوهش دیگری در سال ۱۴۰۰ با تأکید بر ضرورت احساس وابستگی به مکان برای سالمندان، سه بعد کالبدی، اجتماعی و خاطره‌انگیزی را بررسی کردند و عوامل اجتماعی و کالبدی را منجر به ایجاد خاطره و احساس وابستگی و تعلق در میان زنان سالمند دانستند. نتایج تحقیق غفاری و کردستی بمی (۱۴۰۱) نشان داد طراحی فضایی بر مبنای مؤلفه‌های متعالی احساس دل‌بستگی منجر به افزایش امید به زندگی، کاهش افسردگی و افزایش رضایتمندی سالمندان می‌شود. معروفی، زرابادیپور، محمدی، علیزاده و مطلبی (۱۴۰۳) با بیان اینکه حس تعلق برای سلامت جسمی، روانی و اجتماعی سالمندان ضروری است، به بررسی رضایتمندی سالمندان از شاخص‌های شهر دوستدار سالمند در محدوده قزوین پرداختند. آنان دریافتند علی‌رغم آن‌که سالمندان از وضعیت کالبدی محله رضایتمندی زیادی نداشتند، اما به علت پیوندهای اجتماعی - زمانی - مکانی، احساس تعلق بالایی را گزارش کرده‌اند. نتایج تحقیق آنان با پژوهش مشابه حسینی محمدآبادی، گروسی و بوستانی (۱۳۹۹) در شهر کرمان هم سو و هم‌راستا بود.

پژوهش‌ها نشان می‌دهند اکثر سالمندان در مراکز نگهداری از عدم احساس تعلق به محیط و دوری از خانه رنج می‌برند؛ از سوی دیگر، در بعضی تحقیقات مشخص شد گذر زمان و خو گرفتن به محیط به واسطه این تعلق زمانی-مکانی، احساسات بعضاً متناقضی را در سالمندان ایجاد کرده است؛ یعنی علی‌رغم رضایتمندی از محیط و خدمات آن احساس تعلق نداشته و یا برعکس به واسطه خو گرفتن با محیط احساس تعلق کرده و عدم رضایتمندی از کیفیات محیط را پذیرفته‌اند؛ بنابراین، پژوهش حاضر، در پی یافتن میزان تأثیرگذاری عوامل شاخص کالبدی-محیطی بر افزایش رضایتمندی و احساس تعلق سالمندان به صورت توأمان و بررسی رابطه آن‌ها بوده است. هدف این بود که مشخص شود چگونه می‌توان با طراحی مناسب محیطی، هم رضایتمندی و هم احساس تعلق را برای احساس در خانه بودن سالمندان به خدمت گرفت.

۳- روش‌شناسی

پژوهش حاضر، از لحاظ هدف، کاربردی و از نظر روش تحلیل داده‌ها، در گروه تحقیقات توصیفی-همبستگی قرار می‌گیرد و در نظر دارد نقش عوامل کالبدی را در ایجاد احساس تعلق و رضایت از زندگی سالمندی، موردسنجش قرار دهد. برای این منظور، نخست به مطالعه اسناد و اطلاعات موجود در پژوهش‌های پیشین پرداخته و معیارهای معرفی‌شده توسط سایر محققین حوزه رضایتمندی و

احساس تعلق را مورد بررسی قرار داده است. سپس، در فرآیندی پیمایشی، با ابزار پرسشنامه، به بررسی نظرات جامعه هدف و سنجش میزان رضایتمندی و احساس تعلق آنان به محیط سرای سالمندان در ارتباط با مؤلفه‌های کالبدی-محیطی پرداخته است. هدف از پژوهش، بررسی میزان و نحوه تأثیرگذاری عوامل کالبدی، بر ارتقای احساس رضایتمندی و تعلق سالمندان به محیط سکونت‌شان (سرای سالمندان) و ارائه راهبردهای مناسب در این راستا، بوده است. این پژوهش مورد تأیید کمیته اخلاق دانشگاه محقق اردبیلی بوده و پژوهشگران پیش از مداخله، پس از دریافت معرفی‌نامه از معاونت پژوهشی دانشکده فنی مهندسی و دریافت اجازه کتبی با کد نامه به شماره ۹۱۰۸۴/ف آ به تاریخ ۹۵/۱/۱۶ به سرای سالمندان شهر اردبیل مراجعه نموده است.

پرسشنامه پژوهش، ترکیبی است از پرسشنامه استاندارد رضایت از زندگی (LSI-A) (Wood, Wylie & Sheafor, 1969). پرسشنامه استاندارد حس تعلق مورد استفاده در کشور مالزی که سؤالات در پرسشنامه این تحقیق، متناسب با شرایط فرهنگی-اجتماعی ایران بیان شده است (Ujang & Zakariya, 2015) و همچنین سؤالات محقق ساخت، برگرفته از متغیرهای استخراج شده در ادبیات پژوهش. بخش اول پرسشنامه مربوط به عوامل کالبدی محل اقامت افراد بوده و شامل ۱۱ سؤال است که به منظور شناخت و آگاهی از تأثیرات فضایی-مکانی حس تعلق، در محله مورد تحقیق، نوع بافت، شکل، امکانات، زیرساخت‌های فیزیکی و به‌طور کلی اطلاعات فضایی و مکانی محل، از طریق پرسشنامه استخراج گردید.

جدول ۲- مؤلفه‌ها و معیارهای کالبدی - محیطی

متغیر	شاخص‌های معرفی شده	محقق
مؤلفه کالبدی - محیطی	نشاط و سرزندگی محیطی	غفاری و امید ۱۳۸۷، لیپورمیرسکی و راس ۱۹۹۷، دیر ۱۹۸۴، کوهن و هربرت ۱۹۹۶
	قابلیت محیطی	نوذری ۱۳۸۳، شاه‌علی‌نیا و یعقوبی ۱۳۹۵
	آزادی عمل	نوذری ۱۳۸۳
	امکانات و تجهیزات	کورنر و بوند ۱۳۸۹
	فضای سبز	نوذری ۱۳۸۳
	آسایش محیطی	فلاح ۱۳۸۵، شاه‌علی‌نیا و یعقوبی ۱۳۹۵، نوذری ۱۳۸۳
	فعالیت	ستاری ۱۳۸۵، کورنر و بوند ۱۳۸۹
	انعطاف‌پذیری	بنتلی ۱۳۸۲

بخش دوم پرسشنامه نسخه ۱۰ سؤالی بوده که برگرفته از پرسشنامه استاندارد رضایت از زندگی است. این پرسشنامه، وضعیت کلی رضایت از زندگی را از دیدگاه خود فرد، در مقیاس لیکرت ۱ تا ۵ مشخص می‌سازد که در برخی مطالعات داخلی و خارجی مورد استفاده قرار گرفته است. این سؤالات دربرگیرنده موضوعاتی همچون دیدگاه فرد در مورد وضعیت وی در مقایسه با دوران جوانی، وضعیت وی در مقایسه با سایر افراد، کارهای گذشته و حال، برنامه‌ریزی برای آینده و دستیابی به خواسته‌ها است. بدیهی است که نمره بالاتر بیانگر بالاتر بودن سطح رضایت از زندگی است.

بخش سوم پرسشنامه نیز مربوط به احساس تعلق به محیط است که دربردارنده ۱۰ سؤال است. سه شاخصه اصلی تعلق یعنی، تعلق احساسی، تعلق کارکردی و تعلق مفهومی به مکان به شرح زیر مورد بررسی قرار گرفته است.

الف- تعلق احساسی: تعلق احساسی به مکان یکی از شاخص‌های قابل اندازه‌گیری حس تعلق به مکان است که مؤلفه‌هایی از قبیل احساس راحتی در مکان، مهم بودن مکان از نظر افراد، متمایز دانستن مکان و افتخار به آن دارد.

ب- تعلق کارکردی: که برای به دست آوردن میزان آن در مکان، باید به مؤلفه‌هایی از قبیل لذت بردن از مکان، احساس امنیت، توانایی توصیف مکان، تعلق به مکان، درک معانی مکان، عقیده در مورد مناسب بودن مکان به منظور تأمین نیازها اشاره کرد.

ج- تعلق مفهومی: معنای مکان، یکی دیگر از شاخصه‌های حس تعلق به مکان است که متشکل از زیر بخش‌هایی همچون مناسب و سازگار بودن مکان با سبک زندگی افراد، مناسب با زمینه فرهنگی افراد، مردم‌دوستی و علاقه افراد مکان به هم اجتماع و دیدار افراد محله و داشتن خاطرات کهن است (بزی، میرزاپور و افراسیابی‌راد، ۱۳۹۳).

همچنین اطلاعات مربوط به این پژوهش، از سالمندان ۵۰ سال به بالای ساکن سرای سالمندان شهر اردبیل که قادر به برقراری ارتباط چشمی و کلامی بودند و با توجه به مشخصات دیگر واحدهای پژوهشی، شامل نداشتن بیماری مزمن روان‌پزشکی، عدم تجربه بستری در بیمارستان و یا بحران عاطفی در سه ماه اخیر، نداشتن اعتیاد به مواد مخدر و الکل، به دست آمد. بر اساس جمعیت سالمندان ساکن در سرای سالمندان در شهر اردبیل، جامعه آماری شامل ۱۸۰ سالمند ساکن در چهار مرکز نگهداری از سالمندان است که با استفاده از فرمول کوکران، حجم نمونه برابر با ۱۲۳ نفر برآورد شده و پرسشنامه به صورت تصادفی طبقه‌بندی شده، با توجه به پراکندگی گروه‌های سنی، در بین سالمندان ساکن در این مراکز، توزیع و تکمیل گشته است. سالمندان در ۵ محدوده سنی ۵۰-۵۴ سال، ۵۵-۵۹ سال، ۶۰-۶۴ سال، ۶۵-۶۹ سال و ۷۰ سال به بالا قرار داشتند میانگین سنی سالمندان مورد آزمون قرارگرفته، ۶۱.۵ سال، کمترین مورد ۵۰ سال و بیشترین مورد ۷۸ سال داشتند که ۶۸ درصد (۸۴ نفر) مرد و ۳۱ درصد (۳۹ نفر) زن بوده‌اند. بیشترین درصد واحدهای موردپژوهش در محدوده سنی ۶۰-۶۴ سال با میزان ۳۵/۶٪ بود (جدول ۳).

جدول ۳- درصد فراوانی رده‌های سنی

رده سنی	۵۰-۵۴ سال	۵۵-۵۹ سال	۶۰-۶۴ سال	۶۵-۶۹ سال	بیشتر از ۷۰ سال
درصد	۱/۶٪	۱۸/۵٪	۳۵/۶٪	۲۲/۵٪	۲۲/۵٪

روایی پژوهش حاضر، با استناد به پرسشنامه‌های استاندارد استفاده شده از سوپی و بررسی سؤالات محقق ساخت توسط متخصصین حوزه روان‌شناسی عمومی و روان‌شناسی محیطی دانشگاه محقق اردبیلی، از سوی دیگر، تأیید شد. پایایی پرسشنامه نیز با توجه به ضریب آلفای کرونباخ به دست آمده که عددی بیشتر از مقدار ۰/۷ است، تأیید شده است.

جدول ۴- آماره پایایی پرسشنامه

مؤلفه‌ها	تعداد سؤالات	میانگین	واریانس	آلفای کرونباخ بر اساس معیارهای استاندارد شده	آلفای کرونباخ
عوامل کالبدی	۱۱	۲/۷۸	۱/۳۵۸	۰/۷۷۶	۰/۷۷۲
رضایتمندی	۱۰	۲/۶۹	۱/۲۷۸	۰/۷۷۲	۰/۷۲۰
حس تعلق	۱۰	۳/۱۱	۱/۴۹۳	۰/۸۸۴	۰/۸۸۴

پس از تکمیل پرسشنامه‌ها و وارد نمودن اطلاعات به نرم‌افزار آماری SPSSv.24، جهت توصیف مشخصات واحدهای پژوهشی از آمار توصیفی شامل جداول فراوانی و آزمون کروسکال والیس و برای بررسی تأثیرگذاری عوامل کالبدی در تعلق خاطر و رضایت از زندگی، از آزمون همبستگی پیرسون و رگرسیون استفاده شد.

۴- یافته‌ها

یافته‌ها نشان داد ۲۵٪ از سالمندان ساکن در سراهای سالمندان موردبررسی، در شرایط کاملاً مطلوب و در تعلق خاطر کامل به محیط زندگی و ۷۵٪ در کم رغبتی و بی‌رغبتی کامل نسبت به محیط زندگی خود قرار دارند. در رابطه با احساس رضایت از زندگی نیز ۳۰٪

از سالمندان از زندگی و شرایط سنی خود کاملاً راضی بوده و ۶۵٪ نیز در حالت رضایت متوسط و ۵٪ نارضایتی کامل از زندگی خود قرار داشته‌اند.

نتیجه آزمون کروسکال والیس، اثبات می‌کند که میان سن افراد و میزان رضایتمندی آن‌ها از زندگی و احساس تعلق به محیط، ارتباط معناداری وجود دارد. مطابق اطلاعات به‌دست‌آمده، با بالا رفتن سن افراد، میزان وابستگی رضایت افراد از زندگی‌شان به عوامل کالبدی و محیطی و احساس تعلق آنان کاهش یافته است. این فرایند در گذار از رده سنی ۶۵ تا ۶۹ سال به ۷۰ سال به بالا، روند صعودی می‌گیرد و احساس تعلق و رضایتمندی، بیشتر می‌شود. همچنین نتایج نشان می‌دهد به‌طور کلی، میزان تعلق‌خاطر سالمندان به محیط، بیشتر از میزان رضایتمندی آنان بوده است (جدول ۶).

جدول ۵- وابستگی رضایتمندی و احساس تعلق در ارتباط با متغیر سن

میزان رضایت از زندگی	احساس تعلق
آماره کای دو	۱۸/۴۹۸
درجه آزادی	۴
سطح معناداری	۰/۰۰۱

جدول ۶- آماره رضایتمندی و احساس تعلق در ارتباط با متغیر سن

گروه سنی	میزان رضایت از زندگی	نمودار میانگین	احساس تعلق	نمودار میانگین
الف ۵۰-۵۴ سال	۳/۲۰	۳/۵۰	۳/۴۵	۳/۱۰
ب ۵۵-۵۹ سال	۲/۹۵	۳/۱۰	۲/۹۰	۳/۱۵
ج ۶۰-۶۴ سال	۲/۶۳	۳/۱۵		
د ۶۵-۶۹ سال	۲/۵۰			
ه بیشتر از ۷۰ سال	۲/۵۷			

برای اثبات فرضیه اولیه پژوهش حاضر، مبنی بر وجود ارتباط مثبت میان رضایتمندی ساکنان سراهای سالمندان، احساس تعلق آنان و عوامل کالبدی-محیطی، از آزمون همبستگی پیرسون استفاده شده است. نتیجه آزمون، با ارائه سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵ و ضرایب همبستگی قوی، با اثبات فرضیه محققان، نشان می‌دهد که با بهبود کیفیت محیط و تأمین سطوح بالاتر رضایتمندی، می‌توان حس تعلق سالمندان را افزایش داد.

جدول ۷- آماره همبستگی میان متغیرهای اصلی تحقیق

رضایتمندی	حس تعلق
ضریب همبستگی	۰/۶۰۳**
سطح معناداری	۰/۶۹۱**
رضایتمندی	ضریب همبستگی
سطح معناداری	۰/۷۵۳**

به منظور توضیح رابطه علت و معلولی میان متغیرهای تحقیق و تعیین کمیت متغیرهای وابسته از طریق متغیر مستقل، از آزمون رگرسیون استفاده شده است. این آزمون دو بار و با دو رویکرد متفاوت انجام شده است؛ نخست، به دنبال درک میزان تأثیرگذاری هر یک از عوامل کالبدی-محیطی بر متغیر وابسته به‌تنهایی و سپس در پی یافتن این تأثیرگذاری در کنار سایر مؤلفه‌های کالبدی-محیطی بوده‌ایم.

نتیجه آزمون رگرسیون، نشان می‌دهد که میزان تغییرات هر دو متغیر رضایتمندی و حس تعلق، در ارتباط با سرزندگی محیطی، برای رضایتمندی برابر $0/483$ و حس تعلق، $0/603$ می‌باشد؛ به عبارت دیگر، به ازای هر یک واحد افزایش کیفیت و کمیت سرزندگی محیطی، $0/483$ سطح رضایتمندی سالمندان و $0/603$ میزان تعلق‌خاطر آنان افزایش خواهد یافت؛ بنابراین، سرزندگی، مهم‌ترین عامل در تأمین رضایتمندی سالمندان و ایجاد حس تعلق آنان می‌باشد. نتیجه بررسی‌ها همچنین نشان می‌دهد که در مجموع، عوامل کالبدی-محیطی، تأثیر بیشتری بر احساس تعلق، نسبت به رضایتمندی دارند. علت این امر، مطابق پژوهش‌های پیشین انجام شده، می‌تواند ناشی از وابستگی بیشتر رضایتمندی به مؤلفه‌های جامعه‌شناختی باشد. رضایت سالمندان از شرایط زندگی، در مقایسه با مؤلفه‌های کالبدی محیط، بیشتر متکی بر ارتباطات آن‌ها، پذیرش اجتماعی، تأمین شرایط مطلوب خانوادگی و فاکتورهایی از این دست است؛ اما تعلق‌خاطر، علاوه بر ویژگی‌های جامعه‌شناختی و روان‌شناختی، متأثر از وابستگی افراد به محیط‌های فیزیکی و احساس مالکیت خصوصی و عمومی بر امکانات محیطی است.

جدول ۸- مدل رگرسیون تغییرات متغیرهای وابسته در رابطه با رضایتمندی

مدل رگرسیون							
تأثیر هر متغیر به‌تنهایی				تأثیر هر متغیر در کنار سایر متغیرها			
همبستگی	ضریب تعیین	ضریب استاندارد شده	t	سطح معناداری	ضریب تعیین	ضریب استاندارد شده	t
		Beta				Beta	
سرزندگی	$0/490^{**}$	$0/231$	$0/483$	$10/698$	$0/000$	$0/325$	$6/954$
قابلیت محیطی	$0/440^{**}$	$0/197$	$0/447$	$9/693$	$0/000$	$0/168$	$3/418$
جاذبیت بصری	$0/436^{**}$	$0/160$	$0/403$	$8/558$	$0/000$	$0/135$	$2/808$
فضای سبز	$0/407^{**}$	$0/131$	$0/365$	$7/623$	$0/000$	$0/211$	$4/660$
آزادی عمل	$0/394^{**}$	$0/129$	$0/362$	$7/534$	$0/000$	$0/044$	$0/900$
آسایش محیطی	$0/368^{**}$	$0/127$	$0/360$	$7/499$	$0/000$	$0/054$	$1/157$
نور	$0/337^{**}$	$0/139$	$0/376$	$7/877$	$0/000$	$0/261$	$6/640$
فعالیت	$0/334^{**}$	$0/108$	$0/333$	$6/854$	$0/000$	$0/103$	$2/436$
انعطاف‌پذیری	$0/221^{**}$	$0/056$	$0/242$	$4/845$	$0/000$	$0/131$	$2/836$
امکانات	$0/014$	-	-	-	-	-	-

بررسی بیشتر چگونگی تأثیرگذاری عوامل کالبدی-محیطی بر رضایتمندی ساکنان خانه سالمندان، نشان می‌دهد که قابلیت محیطی با ضریب رگرسیونی $0/447$ ، دارای تأثیر بیشتری نسبت به دیگر مؤلفه‌ها است. جاذبیت بصری ($0/403$)، نور ($0/376$) و فضای سبز ($0/365$) در اولویت‌های بعدی قرار می‌گیرند. این میزان تأثیرگذاری، در حالتی که همه مؤلفه‌های معرفی شده در کنار هم مورد

بررسی قرار گرفته و تأمین شده باشند، اندکی تغییر می‌کند. در چنین شرایطی، نور (۰/۲۶۱) و فضای سبز (۰/۲۱۱) بیشترین اهمیت را دارا خواهند بود. پس از آن، قابلیت‌های محیطی (۰/۱۶۸) و جذابیت‌های بصری (۰/۱۳۵) در مراتب تأثیرگذاری بعدی قرار خواهند گرفت (جدول ۸).

بررسی بیشتر چگونگی تأثیرگذاری عوامل کالبدی-محیطی بر احساس تعلق ساکنان خانه سالمندان، نشان می‌دهد که جذابیت‌های بصری با ضریب رگرسیونی ۰/۵۴۷، دارای تأثیر بیشتری نسبت به دیگر مؤلفه‌ها است. آزادی عمل (۰/۵۷۱)، فضای سبز (۰/۵۳۱) و قابلیت محیطی (۰/۴۰۲) در اولویت‌های بعدی قرار می‌گیرند. این میزان تأثیرگذاری، در حالتی که همه مؤلفه‌های معرفی شده در کنار هم مورد بررسی قرار گرفته و تأمین شده باشند، اندکی تغییر می‌کند. در چنین شرایطی، فضای سبز (۰/۳۱۵) بیشترین اهمیت را دارا خواهد بود. پس از آن، جذابیت بصری (۰/۲۳۹)، آزادی عمل (۰/۱۵۱) و نور (۰/۱۳۳) در مراتب تأثیرگذاری بعدی قرار خواهند گرفت (جدول ۹).

جدول ۹- مدل رگرسیون تغییرات متغیرهای وابسته در رابطه با حس تعلق

مدل رگرسیون								
همبستگی ی	تأثیر هر متغیر به‌تنهایی				تأثیر هر متغیر در کنار سایر متغیرها			
	ضریب تعیین	ضریب استاندارد‌شده	t	سطح معناداری	ضریب تعیین	ضریب استاندارد‌شده	t	سطح معناداری
	تعدیل‌شده	Beta			تعدیل‌شده	Beta		
۰/۶۱۳**	۰/۳۶۲	۰/۶۰۳	۱۴/۶۶۶	۰/۰۰۰	۰/۴۴۳	۰/۷۰۷	۱۱	۰/۰۰۰
جذابیت بصری	۰/۵۶۵**	۰/۲۹۸	۰/۵۴۷	۱۲/۷۰۰	۰/۰۰۰	۰/۲۳۹	۶/۱۵۳	۰/۰۰۰
آزادی عمل	۰/۵۵۸**	۰/۳۲۴	۰/۵۷۱	۱۳/۴۹۲	۰/۰۰۰	۰/۱۵۱	۳/۸۲۸	۰/۰۰۰
فضای سبز	۰/۵۳۲**	۰/۲۸۱	۰/۵۳۱	۱۲/۱۸۱	۰/۰۰۰	۰/۳۱۵	۸/۶۳۳	۰/۰۰۰
آسایش محیطی	۰/۴۰۱**	۰/۱۳۹	۰/۳۷۶	۷/۸۷۷	۰/۶۴۴	۰/۰۶۰	۱/۵۹۸	۰/۱۱۱
قابلیت محیطی	۰/۳۸۰**	۰/۱۶۰	۰/۴۰۲	۸/۵۳۱	۰/۰۰۰	۰/۰۲۲	۰/۵۶۳	۰/۵۷۴
انعطاف‌پذیری	۰/۳۶۰**	۰/۱۳۷	۰/۳۷۳	۷/۸۰۹	۰/۰۰۰	۰/۰۰۷	۰/۱۸۷	۰/۸۵۲
نور	۰/۲۶۱**	۰/۰۷۲	۰/۲۷۳	۰/۵۵۱	۰/۰۰۰	۰/۱۳۳	۴/۱۹۹	۰/۰۰۰
فعالیت	۰/۲۵۹**	۰/۰۷۰	۰/۲۶۹	۵/۴۳۳	۰/۰۰۰	۰/۰۰۶	۰/۱۸۷	۰/۸۵۴
امکانات	۰/۱۱۳*	-	-	-	-	-	-	-

۵- بحث و نتیجه‌گیری

در مطالعه حاضر به بررسی عوامل کالبدی مؤثر در ایجاد حس تعلق سالمندان اردبیل به محیط زندگی در سرای سالمندان پرداخته شد و یافته‌های پژوهش نشان داد که سالمندان مورد مطالعه از میانگین احساس تعلق متوسطی نسبت به محیط برخوردار هستند. همچنین درصد بیشتری از سالمندان مورد مطالعه اظهار داشتند که از رضایتمندی کمی نسبت به محیط برخوردار هستند. در مجموع، نتایج نشان می‌دهد که احساس تعلق سالمندان در ارتباط با عوامل محیطی، بیشتر از رضایتمندی آنان، ناشی از امکانات کالبدی-محیطی است. علت این امر، مطابق پژوهش‌های پیشین انجام‌شده، می‌تواند ناشی از وابستگی بیشتر رضایتمندی به مؤلفه‌های جامعه‌شناختی باشد. رضایت سالمندان از شرایط زندگی، در مقایسه با مؤلفه‌های کالبدی محیط، بیشتر متکی بر ارتباطات آن‌ها، پذیرش اجتماعی، تأمین شرایط مطلوب خانوادگی و فاکتورهایی از این دست می‌باشد؛ اما تعلق خاطر، علاوه بر ویژگی‌های جامعه‌شناختی و روان‌شناختی، متأثر از وابستگی افراد به محیط‌های فیزیکی و احساس مالکیت خصوصی و عمومی بر امکانات محیطی است. این

نتیجه، هم‌راستا با تحقیقات جمال‌زاده و گلزاری (۱۳۹۳)، است که شاخص‌های غیر کالبدی نظیر امید درمانی و افزایش انگیزش را، از مهم‌ترین فاکتورها در افزایش رضایتمندی سالمندان مستقر در مرکز سالمندان، معرفی کرده‌اند. هم‌چنین تأییدکننده نتایج تحقیق قشقایی و همکاران (۱۳۹۵) است که حس تعلق را، عاملی مهم در شکل‌گیری پایه‌های ارتباطی استفاده‌کنندگان و یک محیط معرفی کرده و عنوان می‌کند که عوامل کالبدی-محیطی نظیر ایمنی، نفوذپذیری و خوانایی و تنوع فضایی، رابطه معناداری با ارتقای احساس تعلق نسبت به یک محیط دارند. مطابق پژوهش ذکری و جمال‌زاده (۱۳۹۷)، ویژگی‌های کالبدی نظیر فرم، رنگ، اندازه، مقیاس، نقش مهم و مؤثری در شکل‌گیری حس تعلق در خانه‌های سالمندان دارند که یافته‌های پژوهش حاضر، هم‌سو با نتایج آنان است. در بررسی تأثیر متغیر سن، نتایج مطالعه نشان داد که حس رضایت از زندگی با متغیر سن ارتباط معنادار آماری داشته و نکته جالب‌توجه این بود که با بالا رفتن سن، میزان رضایتمندی و تعلق‌خاطر کاهش می‌یابد.

طبق بررسی‌های انجام گرفته، رابطه بین متغیر عوامل کالبدی و احساس رضایت از زندگی، دارای ضریب همبستگی پیرسون ۰/۶ است. ضریب زاویه مثبت نشان‌دهنده رضایت بالای سالمندان از محیط در صورت مساعد بودن عوامل کالبدی و عکس آن است. داده‌های مربوط به عوامل کالبدی و احساس تعلق‌خاطر نیز نشان‌دهنده ضریب همبستگی پیرسون ۰/۶۹ در ارتباط بین این دو متغیر است. ضریب زاویه مثبت نشان‌دهنده تعلق بالای سالمندان به محیط در صورت مساعد بودن عوامل کالبدی و عکس آن است.

داده‌های به‌دست‌آمده و بررسی‌های انجام گرفته نشان داد که احساس تعلق محیطی و رضایت از زندگی رابطه مستقیمی با عوامل کالبدی و محیطی دارد؛ به عبارت دیگر، با بهبود شرایط محیطی، علاوه بر تداوم بخشی به حضور در یک محیط، میزان تعلق‌خاطر به آن محیط را نیز می‌توان افزایش داد. از میان عوامل محیطی آنچه بیشترین تأثیر را در ایجاد حس رضایت و تعلق محیطی دارد، سرزندگی محیطی، نور و فضای سبز در اولویت نخست و قابلیت محیطی و آزادی عمل سالمندان در رتبه‌های بعدی اهمیت قرار دارند. به نظر می‌رسد محیط منعطف و دارای تناسب نور و رنگ و امکانات کافی به گونه‌ای که تأمین‌کننده حریم، امنیت و امکان عمل افراد باشد، مطلوبیت بیشتری داشته و سازگاری فرد با آن راحت‌تر انجام می‌گیرد. در نتیجه زمان سکونت افزایش یافته، آسایش افراد تأمین شده و فرد با محیط یگانه می‌شود. این همان حس تعلقی است که فرد را به بودن در محیط راغب می‌سازد. چنین محیطی تأمین‌کننده رضایت فرد است. رضایتی که به سبب سلامت، احترام و اعتمادی که از محیط نشئت می‌گیرد، در فرد ایجاد می‌شود. به کارگیری این راهکارها در فضاهای اقامتی مربوط به سالمندان به‌ویژه سراهای سالمندی، به عنوان محل زندگی این افراد، کمک قابل توجهی به تغییر ذهنیت سالمندان به آسایشگاه‌ها و پذیرش این محیط توسط آنان می‌کند. این نتیجه، هم‌راستا با دستاورد پژوهش فرشچی و طحانی (۱۳۹۸) است. بدین ترتیب ویژگی‌های کالبدی مکان با تأثیرگذاری بر فعالیت‌ها، تعاملات اجتماعی، غنی‌سازی معانی و مفاهیم مکان بر حس مکان استفاده‌کنندگان اثر گذاشته و موجب تقویت تعلق‌خاطر آنان به محیط می‌شود. هر چه سالمندان به فعالیت‌های اجتماعی خود بیشتر ادامه داده و روابط خود را با نزدیکان و دوستان حفظ کنند، کمتر منزوی شده و احساس بهتری خواهند داشت (Sheibani & Pakdaman, 2010)؛ بنابراین، در طراحی این مراکز، باید سعی بر تأمین فضای مطلوب برای فعالیت‌های جمعی و تعاملات اجتماعی سالمندان باشد تا احساس انزوا و تنهایی آنان در محیط کاهش یابد.

از مهم‌ترین محدودیت‌های این مطالعه که قدرت تعمیم‌پذیری آن را محدود می‌نماید، شرایط روحی-روانی و میزان مشارکت سالمندان در پاسخ‌گویی به سؤالات پژوهش است که تعداد و روش انتخاب نمونه‌ها را محدود می‌کند. به‌طورکلی از آنجاکه با افزایش سن، احتمال ابتلا به بیماری‌های مزمن در سالمندان افزایش می‌یابد، توجه به عوامل حمایت‌کننده و سایر متغیرهای زمینه‌ای در جهت توانمندسازی سالمندان که منجر به ارتقای کیفیت زندگی در آنان می‌گردد ضرورت و اهمیت می‌یابد. کیفیت زیست عامل تأثیرگذاری بر رضایت فرد است که در دوره حساس سالمندی شدت این اثر افزایش می‌یابد. برخورداری از رفاه جسمی و روحی که از برقراری ارتباط مؤثر با دیگران و برخورداری از هیجانات مؤثر حاصل می‌شود کلید مهم حصول رضایت است. انسان‌ها خود را متعلق به

محیطی می‌دانند که در آن خاطره دارند. دوران سالمندی، دوران زیست با خاطراتی است که هویت خود را در آن می‌دانند. احساس رضایت در کنار محیط یاری‌رسان به بازیابی هویت و خاطره فرد سالمند، احساس خوشایندی را از بودن در آن محیط به او می‌بخشد. با توجه به نتایج، دستاورد پژوهش حاضر در قالب ارائه راهبردهای طراحانه جهت بهبود شرایط کیفی-کالبدی سراهای سالمندان در راستای ارتقای رضایت‌مندی و افزایش احساس تعلق آنان، به شرح زیر ارائه می‌گردد:

- طراحی فضاهای اجتماع‌پذیر به منظور افزایش تعاملات سالمندان؛
- طراحی انعطاف‌پذیر فضا به منظور ارتقای قابلیت‌های محیط و افزایش آزادی عمل سالمندان؛
- فراهم آوردن شرایط آسایش محیطی به کمک تأمین نور طبیعی مناسب، منظر مناسب و ...؛
- جانمایی مناسب فضاهای سبز و المان‌های طبیعی به منظور افزایش سرزندگی محیطی و بهبود چشم‌اندازهای محیطی؛
- و مهم‌ترین فاکتور: افزایش سرزندگی محیطی به واسطه فعالیت‌های آزادانه سالمندان در محیط، تعاملات اجتماعی مطلوب و جذابیت‌های بصری محیط (رنگ، ارتباط مستقیم با طبیعت و ...).

۶- منابع

- ۱- براتی، مجید؛ فتحی، یداله؛ سلطانیان، علیرضا؛ و معینی، بابک (۱۳۹۱). بررسی وضعیت سلامت روانی و رفتارهای ارتقادهنده سلامتی در سالمندان شهر همدان. مجله علمی دانشکده پرستاری و مامایی همدان، ۲۰(۳)، ۱۲-۱۹.
- ۲- بزی، خدارحم؛ میرزاپور، سلیمان؛ و افراسیابی‌راد، محمدصادق (۱۳۹۳). بررسی مقایسه‌ای حس تعلق به مکان در محلات شهر خرم‌آباد. معماری و شهرسازی پایدار، ۲(۲)، ۱-۱۳. **dor:20.1001.1.25886274.1393.2.2.1.6**
- ۳- بتلی، یان (۱۳۸۲). محیط‌های پاسخده. ترجمه مصطفی بهزادفر، تهران: دانشگاه علم و صنعت.
- ۴- تقریبی، زهرا؛ تقریبی، لیلا؛ شریفی، خدیجه؛ و سوکی، زهرا (۱۳۸۹). روان‌سنجی فرم Z پرسشنامه رضایت از زندگی در سالمندان ایرانی. فصلنامه پایش، ۱۰(۱)، ۵-۱۳. **dor:20.1001.1.16807626.1389.10.1.1.2**
- ۵- جمال‌زاده، راضیه؛ و گلزاری، محمود (۱۳۹۳). اثربخشی امیددرمانی در افزایش شادکامی و رضایت از زندگی در زنان سالمند مستقر در مرکز سالمندان شهرستان بروجن. زن و جامعه، ۵(۲)، ۳۱-۴۸. **dor:20.1001.1.20088566.1393.5.18.2.8**
- ۶- حسام‌زاده، علی؛ سیدمداح، سادات باقر، محمدی شاه‌بلاغی، فرحناز؛ فلاحی، مسعود؛ و رهگذر، مهدی (۱۳۸۸). مقایسه کیفیت زندگی سالمندان مقیم خانواده با سالمندان مقیم سراهای سالمندان خصوصی و دولتی شهر تهران. سالمند، ۱۴، ۶۶-۷۴.
- ۷- حسین یزدی، مریم؛ و فیاض، ابراهیم (۱۳۹۸). مطالعه انسان‌شناختی عملکرد مسجد در زندگی روزمره زنان سالمند در شهر تهران. پژوهش‌های انسان‌شناسی ایران، ۹(۱)، ۱۱۷-۱۳۴. **doi:10.22059/ijar.2019.73471**
- ۸- حسینی محمدآبادی، محمدصادق؛ گروسی، سعیده؛ و بوستانی، داریوش (۱۳۹۹). بررسی رابطه ادراک از محله با مشارکت اجتماعی سالمندان در شهر کرمان در سال ۱۳۹۸. سالمندشناسی، ۵(۳)، ۴۴-۵۳.
- ۹- ذکری، عباس؛ و جمال‌زاده، سمانه (۱۳۹۷). ارزیابی حس تعلق به مکان در بهبود کیفیت زندگی ساکنان خانه سالمندان. معماری و شهرسازی آرمان‌شهر، ۲۵، ۲۹۳-۳۰۰.
- ۱۰- رضایی، سعید؛ و منوچهری، مهشید (۱۳۸۷). بررسی و مقایسه اختلالات روانی سالمندان ساکن در خانه و سالمندان ساکن در سرای سالمندان در شهر تهران. سالمند، ۳(۷)، ۱۶-۲۵.
- ۱۱- ریاحی، محمداسماعیل (۱۳۸۷). مطالعه تطبیقی موقعیت و جایگاه سالمندان در جوامع گذشته و معاصر. سالمند، ۳(۹ و ۱۰)، ۱۰-۲۱.
- ۱۲- ستاری، بهزاد (۱۳۸۵). بررسی وضعیت اجتماعی و سلامت سالمندان روستایی با رویکرد طرح توانمندسازی روستایی. مجله سالمند، ۱(۲)، ۱۳۹-۱۳۲.

- ۱۳- شاه‌علی‌نیا، الناز؛ و یعقوبی، معصومه (۱۳۹۵). دل‌بستگی به مکان در سرای سالمندان و راهکارهایی جهت ارتقای آن. کنفرانس بین‌المللی نخبگان عمران، معماری و شهرسازی، تهران.
- ۱۴- ضرغامی، اسماعیل؛ شرقی، علی؛ و الفت، میلاد (۱۳۹۴). ویژگی‌های محیطی مؤثر در افزایش کیفیت زندگی ساکنان خانه‌های سالمندان (نمونه موردی: خانه‌های سالمندان ناحیه شمیرانات در استان تهران). مطالعات معماری ایران، ۷، ۱۱۱-۱۲۶.
- ۱۵- غفاری، علیرضا؛ و کردستی بمی، مرضیه (۱۴۰۱). تحلیل و بررسی مؤلفه‌های متعالی فضای خانه سالمندان با محوریت ارتقا و تعالی احساس دل‌بستگی به مکان. مطالعات میان‌رشته‌ای معماری، ۱(۱)، ۶۳-۷۶. doi:10.22133/isia.2022.321809.1009
- ۱۶- غفاری، غلامرضا؛ و امیدی، رضا (۱۳۸۷). کیفیت زندگی در برنامه‌های عمرانی و توسعه ایران. فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، ۸ (۳۰ و ۳۱)، ۳۳-۹.
- ۱۷- فردی‌نژاد، زینب؛ و احدی، حسن (۱۳۹۲). رابطه سلامت عمومی و حمایت اجتماعی ادراک‌شده با رضایت از زندگی در سالمندان. علوم رفتاری، ۱۵، ۸۷-۱۰۰.
- ۱۸- فرشچی، حمیدرضا؛ و طحانی، مینا (۱۳۹۸). استفاده از قابلیت‌های نور و رنگ در خان‌های سالمندان در راستای ایجاد دل‌بستگی به مکان. معماری‌شناسی، ۷، ۷۲-۸۰.
- ۱۹- فلاحت، محمدصادق (۱۳۸۵). مفهوم حس مکان و عوامل شکل‌دهنده آن. نشریه هنرهای زیبا، ۲۶، ۵۷-۶۶.
- ۲۰- فلاحت، محمدصادق (۱۳۸۵). مفهوم حس مکان و عوامل شکل‌دهنده آن. هنرهای زیبا، ۲۶، ۵۷-۶۶.
- ۲۱- قشقایی، رضا؛ موحد، خسرو؛ و محمدزاده، حجت‌الله (۱۳۹۵). ارزیابی حس تعلق به مکان با تأکید بر عوامل کالبدی و محیطی در سواحل شهری (مطالعه موردی: ساحل بوشهر). پژوهش‌های جغرافیایی برنامه‌ریزی شهری، ۴(۲)، ۲۶۱-۲۸۲. doi:10.22059/jurbangeo.2016.59163
- ۲۲- کاردار، سعید؛ و سعیدی، فائزه (۱۴۰۱). بازطراحی پیاده‌روهای پیرامون میدان فاطمی و خیابان ولیعصر تهران به منظور ارتقای احساس تعلق به مکان. مطالعات توسعه پایدار شهری و منطقه‌ای، ۳(۳)، ۸۴-۹۷.
- ۲۳- کشاورزی، گلاره؛ و جلالیان، سارا (۱۳۹۸). تبیین نقش عوامل مؤثر بر قلمرویی در ایجاد حس تعلق به مکان در مجموعه‌های مسکونی (مطالعه موردی: مجموعه مسکونی اعتمادیه همدان). مطالعات محیطی هفت حصار، ۲۷، ۸۱-۹۱. dor:20.1001.1.23225602.1398.7.27.9.9
- ۲۴- کورنر، لین؛ و بوند، جان (۱۳۸۹). کیفیت زندگی و سالمندان. ترجمه سید حسین محقق‌کیمال، تهران: انتشارات دانژه.
- ۲۵- مختاری، فاطمه؛ و قاسمی، نوشاد (۱۳۸۹). مقایسه کیفیت زندگی و سلامت روان در سالمندان ساکن/غیرساکن سرای سالمندان. سالمند، ۵(۱۸)، ۵۳-۶۳.
- ۲۶- معروفی، سمانه؛ زربادیپور، فرنوش؛ محمدی، فاطمه؛ علیزاده، احد؛ و مطلبی، آمنه (۱۴۰۳). نقش پیش‌بینی‌کننده شاخص‌های شهر دوستدار سالمند در تعلق اجتماعی سالمندان شهرستان محمدیه قزوین. سالمند، ۱۹(۳)، ۳۹۸-۴۰۹. doi:10.32598/sija.2024.2778.10
- ۲۷- منصورحسینی، ندا؛ و جوان‌فروزنده، علی (۱۳۹۷). نقش مؤلفه‌های کالبدی-معنایی مکان‌های عمومی مجتمع‌های مسکونی در حضور پذیری سالمندان (مطالعه موردی: شهرک اکباتان). هویت شهر، ۳۳، ۶۱-۷۴.
- ۲۸- نصیری، حبیب‌الله؛ و جوکار، بهرام (۱۳۸۷). معناداری زندگی، امید، رضایت از زندگی و سلامت روان در زنان. زن در توسعه و سیاست، ۶(۲)، ۱۵۷-۱۷۶.
- ۲۹- نوزری، شعله (۱۳۸۳). جایگاه فضاهای باز محله‌های مسکونی در روابط اجتماعی سالمندان. فصلنامه تازه‌های ساختمان و مسکن، ۱۱(۱)، ۳۷.
- ۳۰- وحدانی‌نیا، مریم سادات؛ گشتاسبی، آریتا؛ منتظری، علی؛ و مفتون، فرزانه (۱۳۸۴). کیفیت زندگی مرتبط با سلامتی در سالمندان: مطالعه جمعیتی. فصلنامه پایش، ۴(۲)، ۱۱۳-۱۲۰. doi:20.1001.1.16807626.1384.4.2.5.0

31- Altman, I., & Low, C. (1992). *Place Attachment*. New York: Plenum Press.

32- Anant, S. (1966). The need to belong. *Canada's Mental Health*, 14(2), 21-27.

33- Anant, S. (1967). Belongingness and mental health: Some research findings. *Acta Psychologica*, 26, 391-396.

34- Anant, S. (1969). A cross cultural study of belongingness, anxiety and self sufficiency. *Acta Psychologica*, 31, 385-393. doi:10.1016/0001-6918(69)90095-X

- 35- Bishop, A. J., Martin, P., & Poon, L. (2006). Happiness and congruence in older adulthood: A structural model of life satisfaction. *Aging and Mental Health*, 10(5), 445-453. **doi:10.1080/13607860600638388**
- 36- Bonaiuto, M., Aiello, A., Perugini, M., Bonnes, M., & Ercolani, A. P. (1999). Multidimensional perception of residential environment quality and neighbourhood attachment in the urban environment. *Journal of environmental psychology*, 19(4), 331-352. **doi:10.1006/jevp.1999.0138**
- 37- Cohen, S., & Herbert, T. B. (1996). Health psychology: Psychological factors and physical disease from the perspective of human psychoneuroimmunology. *Annual review of psychology*, 47(1), 113-142. **doi:10.1146/annurev.psych.47.1.113**
- 38- Cohen, Y. S., & Shinar, A. (1985). Neighborhoods and friendship networks: a study of three residential neighborhoods in Jerusalem (Vol. 215). Univ of Chicago Committee on.
- 39- Cross, J. E. (2001). What is Sense of Place, Research on Place & Space. In *12th Headwaters Conference*.
- 40- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological bulletin*, 95(3), 542.
- 41- Hagerty, B. M., Lynch-Sauer, J., Patusky, K. L., Bouwsema, M., & Collier, P. (1992). Sense of belonging: A vital mental health concept. *Archives of psychiatric nursing*, 6(3), 172-177. **doi:10.1016/0883-9417(92)90028-H**
- 42- Lyubomirsky, S., & Ross, L. (1997). Hedonic consequences of social comparison: a contrast of happy and unhappy people. *Journal of personality and social psychology*, 73(6), 1141-1157. **doi:10.1037/0022-3514.73.6.1141**
- 43- McLaren, S. (2006). The interrelations between sexual orientation, sense of belonging and dysphoria among Australian women. *Women & Health*, 43(3), 123-137. **doi:10.1300/J013v43n03_07**
- 44- Norberg-Schulz, C. (1997). *The Phenomenon of place*, New York: Princeton Architectural Press.
- 45- Regnier, V., & Pynoos, J. (1987). *Housing the aged: Design directives and policy considerations*. Elsevier Publishing Company.
- 46- Relph, E. (1976). *Place and Placelessness*, London: Pion.
- 47- Riley, R. B. (1992). Attachment to the ordinary landscape. In *Place attachment* (pp. 13-35). Boston, MA: Springer US.
- 48- Scannell, L., & Gifford, R. (2010). The relations between natural and civic place attachment and pro-environmental behavior. *Journal of environmental psychology*, 30(3), 289-297. **doi:10.1016/j.jenvp.2010.01.010**
- 49- Shamai, S. (1991). Sense of place: An empirical measurement. *geoforum*, 22(3), 347-358. **doi:10.1016/0016-7185(91)90017-K**
- 50- Sheibani-Tezerji, F. & Pakdaman, Sh. (2010). Effect of music therapy reminiscence and performing enjoyable tasks on loneliness in the elderly. *Journal of Basic and Applied Social Psychology*. 3(15): 55-68. **dor:20.1001.1.20084331.1389.4.4.4.8**
- 51- Smith, K. M. (2011). The relationship between residential satisfaction, sense of community, sense of belonging and sense of place in a western Australian urban planned community. Edith Cowan University.
- 52- Steele, F. (1981). *The Sense of Place*, Boston: CBI Publishing Company.
- 53- Ujang, N., & Zakariya, K. (2015). The notion of place, place meaning and identity in urban regeneration. *Procedia-social and behavioral sciences*, 170, 709-717. **doi:10.1016/j.sbspro.2015.01.073**
- 54- Wood, V., Wylie, M. L., & Sheafor, B. (1969). An analysis of a short self-report measure of life satisfaction: Correlation with rater judgments. *Journal of Gerontology*, 24(4), 465-469. **doi:10.1093/geronj/24.4.465**

The Relationship between Physical Factors, Users' Sense of Satisfaction and Belonging to Elderly Home (Case Study: Ardabil City)

Salemeh, Ghorbani¹, Marziyeh Shahroudi-Kolour², Hojjatollah Rashid-Kolvir^{3*}

1- MSc in Architecture, Department of Architecture, Faculty of Engineering, Mohaghegh Ardabili University, Ardabil, Iran.

salemeh.ghorbani@student.uma.ac.ir

2- PhD in Architecture, Department of Architecture and Urban Planning, National University of Skills (NUS), Tehran, Iran.

M.shahroudi.k@gmail.com

3- Associate Professor of Architecture, Department of Architecture, Faculty of Engineering, Mohaghegh Ardabili University, Ardabil, Iran (Corresponding Author).

h_rashid@uma.ac.ir

Abstract

Elderly is an age of dealing with specific physical and psychological limitations, and attention to spiritual needs, along with physical needs, has particular importance. The growing population of elders, and changes in individual and family lifestyles, have led to an increase in the number of nursing homes. But psychologically, these homes are viewed as a symbol of isolation and society tendency to reject them. Therefore, what needs attention, is the creation of a space, that while providing physical, material and emotional support, conforms to age conditions and crises that lead to the limitation and separation of the elderly from society. This study aims to provide strategies to improve the level of satisfaction and increase sense of belonging in the nursing home environment. To this end, after reviewing literature, and designing a questionnaire combining standard samples of life satisfaction and sense of belonging, and constructing a survey on physical factors, we surveyed the opinions of 123 elderly people living in the Ardebil Nursing Home. Data were analyzed using SPSS v.24 software. The results of the correlation test show that there is a positive relationship between environmental factors and elders' satisfaction and sense of belonging. Also, regression test result shows that among environmental factors, environmental vitality has the most influence on providing satisfaction and sense of belonging. After that, green space and light, visual appeal, environmental capability and freedom of action have a positive impact. The results also show that with increasing age, the rate of satisfaction and sense of belonging decreases.

Keywords: Satisfaction, Sense of Belonging, Elderly, Elderly Home.

This Journal is an open access Journal Licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License

(CC BY 4.0)